

2. Кочубей Л. О. Політичні конфлікти в сучасній Україні: технології запобігання та специфіка перебігу / Л. О. Кочубей // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 41 (підсерія «Курасівські читання»). – С. 16–25.
3. Картунов О. І спокій тільки сниться! / О. Картунов, О. Маруховська // Політ. менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 102–111.
4. Ростецька С. І. Теоретичні підходи до поняття та змісту управління політичним конфліктом [Електроний ресурс] / С. І. Ростецька, М. О. Єремчук. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/politologiya/30-politika/1502>.

І. М. Ковальська-Павелко, кандидат історичних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР

Сьогодні українське суспільство переживає складний і болючий процес пошуку національної ідентичності, формування національної свідомості. І в цих процесах ключову роль відіграє історична пам'ять – адже завдяки усвідомленню й переживанню спільного минулого, перемог і поразок, продукуванню спільних героїв, місць пам'яті тощо молоді люди (в рамках первинної соціалізації), більш дорослі громадяни (в рамках вторинної соціалізації) відтворюють власний історичний досвід, тим самим нація має змогу усвідомлювати свою духовну сутність, феноменологію [2, с. 171–202]. І саме історична пам'ять є тим механізмом, за допомогою якого стає можливим пошук сучасниками своєї ідентичності – історична пам'ять, так би мовити, скеровує сучасне і майбутнє, чинить вплив на сьогодення. Саме історична пам'ять, як справедливо стверджує О. Трегуб, «є тим генетичним кодом нації, розшифрування якого може вказати на притаманні нації схильності, її слабкі та сильні сторони, визначити доречні та потрібні шляхи розвитку. Національний менталітет, забобони та упередження, ксенофобія та расизм є до певної міри результатами маніпулювання історичною колективною пам'яттю» [5, с. 25].

У науковому дискурсі концептуалізація пам'яті вперше була здійснена французьким соціологом Морісом Гальбваксом, який ініціює поняття «колективна пам'ять», визначаючи її як соціальний феномен, необхідний для функціонування і виживання суспільства, те спільне, що конститує суспільство та є запорукою його ідентичності. Він вважає, що пам'ять завжди і всюди соціально зумовлена і маркована, навіть на індивідуальному рівні сприй-

няття й формування її образів. На думку М. Гальббакса, «складний процес взаємодії спогаду й повторення як основи функціонування пам'яті зумовлює виникнення узагальнених ідеальних образів, на основі яких формуються концептуальні схеми або “соціальні рамки”, у яких розміщуються індивідуальні спогади. Кожна соціальна група створює пам'ять про своє минуле, що, в свою чергу, формує і відображає ідентичність цієї групи стосовно інших груп» [7, с. 12].

Інший французький учений П'єр Нора, використовуючи методологію М. Гальббакса, уводить у науковий обіг поняття «місця (простір) пам'яті». На його думку, колективна пам'ять концентрується і репрезентується у так званих «місцях» (просторах) пам'яті, які є не лише географічними пунктами, а і своєрідними точками зіткнення, в яких формується і комеморизується пам'ять суспільства. Тут комеморизація – це спосіб, за допомогою якого укріплюється і передається пам'ять про минуле. Головна функція цих «місць» полягає у збереженні групової пам'яті. Як місця пам'яті виступають люди, події, споруди, традиції, пісні або ландшафтні одиниці, оточені символічною аурую. Ці місця мають символічне значення, яке може змінюватись під впливом численних індивідуальних чи групових стратегій. П. Нора вважає, що створення й усвідомлення особистістю «місць пам'яті» є головним чинником формування групової ідентичності. Досліджуючи зміну цих місць, можна простежити зміну історичної самосвідомості й колективної ідентичності певної соціальної групи. Ці зміни можуть відбуватися як через забуття й витискування певного «місця» із пам'яті, так і шляхом реанімації забутого символу, події, ідеї або, коли з часом ці місця, залишаючись збереженими у людській свідомості, набувають зовсім іншого змістового навантаження [1, с. 38].

Німецький історик Йорн Рюзен визначає, що історична пам'ять – це спосіб збереження і трансляції минулого. Вона, з одного боку, є ментальною спроможністю суб'єкта зберігати спогади про пережитий досвід, який є основою формування історичної свідомості, а з другого – це результат певних сенсотворчих операцій при продукуванні спогадів, що утворюються в процесі формування історичної свідомості внаслідок осмислення історичного досвіду [3, с. 50]. Й. Рюзен виділяє декілька рівнів історичної пам'яті: загальноетнічний (національний), локальний (окремі етнічні групи) й особистісний. Відповідно до цих рівнів розрізняють колективну, групову та індивідуальну форми історичної пам'яті [3, с. 51].

Й. Рюзен підкреслює, що недостатньо виводити значення минулого як історії для теперішнього й майбутнього лише з роботи сучасності над досвідом минулого. Потрібно домагатися, щоб «минуле, яке як звичка сучасного триває в ньому, було значущим, за ним потрібно визнати, так би мовити, право на самотність, яким користується теперішність і саме там, де воно

критично ставиться до минулих подій і, возвеличуючись над умовністю, через минувшину прямує в розпростерте майбутнє» [4, с. 14].

На нашу думку, до розкриття змісту концепту «історична пам'ять» цілком правомірно можуть бути застосовані постулати теорії ментальних просторів Ж. Фоконьє, яка розроблена наприкінці 1970-х рр. і пропонує набір когнітивно-лінгвістичного евристичного інструментарію для вивчення динамічного процесу конструювання суб'єктних значень у реальних дискурсивних ситуаціях. Суть цієї теорії полягає в тому, що мова не є формальною репрезентацією концептуальної структури, а використовується мовцями як інструмент у різноманітних процесах дискурсного конструювання, до яких належить і позиціонування. Ментальні простори – це динамічні когнітивні утворення, закладені у свідомості людини у вигляді готових структур, які в ході породження дискурсу виникають щоразу заново [8]. Вони тим самим замінюють певні реальні світи і ситуації, віддзеркалюючи розуміння людиною гіпотетичних або вигаданих (контрфактивних) ситуацій і допомагають глибше зануритись у прояви дискурсу.

Ментальні простори відображають здатність людини не лише створювати власну модель світу, наслідуючи інформацію з реального світу, або з іншої моделі, а конструювати і себе, свою ідентичність як невід'ємну частину цього світу. Людина за власним вибором реалізовує ці можливості у конкретних мисленнєво-мовленнєвих актах. Ментальні простори структуруються різними ментальними схемами, фреймами, вилученими в процесі обробки тексту, та зіставляються з певними областями реального чи уявного світу. Незважаючи на те, що ментальні простори ґрунтуються на фонових знаннях, вони існують у свідомості людини не у вигляді готових структур, а виникають під час розгортання дискурсу [9, р. 276–278].

Під час інтеракції з іншими суб'єктами людина формує свої позиції щодо певних історичних подій. Виділяють три аспекти конструювання позицій у середовищі історичної пам'яті – епістемічний, афективний та інтеракційний. Епістемічний аспект полягає у здатності комунікантів адекватно розшифрувати отримані повідомлення та транслювати свої думки без істотних смислових втрат. Афективний компонент відображає емоційне та оцінне ставлення суб'єкта до тієї чи іншої комунікативної ситуації та інших суб'єктів. Інтеракційний аспект демонструє ефективність комунікації [6, с. 138].

Ментальні простори за своєю суттю мають когнітивну природу і не можуть набувати онтологічного статусу поза людською свідомістю. Вони навряд чи можуть бути використані при описі стосунків між мовними символами і об'єктами реальної дійсності. Побудова ментальних просторів суб'єктами комунікативної ситуації історичної пам'яті – це до певної міри когнітивне моделювання, суть якого полягає у конструюванні можливої, імовірної, гіпо-

тетичної, або навіть контрфактивної реальності. Продукуючи моделі історичної пам'яті, «люди осмислюють речі не лише згідно з контекстом, а і з тим, що вони індивідуально привносять до ситуації» [10, р. 53]. Отже, при вивченні епістемічного компоненту позиції суб'єкта комунікативної ситуації історичної пам'яті доцільно піддати аналізу характер інтерпретації ним «заповненого контекстом оточення в умовах реальної життєвої ситуації» [10, р. 228], знайти відповіді на питання «Звідки береться цей контекст?» і «Чому у різних людей, учасників однієї і тієї ж ситуації, він буває різним?».

Таким чином, у змістовому аспекті ментальні простори виявляються моделями історичних ситуацій (реальних або уявних – гіпотетичних) у тому вигляді, як вони концептуалізуються людиною. Тим самим суб'єкт комунікативної ситуації історичної пам'яті вимушений концептуалізувати сценарій, учасником якого він є, а отже, він «примірює» на себе свої можливі дії у цьому сценарії, уявляючи різні альтернативні результати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нора П. Всемирное торжество памяти / П. Нора // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 37–51.
2. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.
3. Рюзен Й. Кризис, травма и идентичность : пер. с нем. / Й. Рюзен // «Цепь времен»: Проблемы исторического сознания : [антология] / под общ. ред. Л. Репиной. – М. : Ин-т всеобщ. истории РАН, 2005. – С. 38–62.
4. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен ; пер. з нім. В. Кам'янець. – Л. : Літопис, 2010. – 358 с.
5. Трегуб О. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості / О. Трегуб // Магістеріум. Політ. студії. – 2008. – Вип. 31. – С. 25–29.
6. Ущина В. А. Позиціонування англословних суб'єктів у ситуації ризику як конструювання ментальних просторів / В. А. Ущина // Нова філологія. – 2014. – Вип. 67. – С. 134–138.
7. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 12–35.
8. Fauconnier J. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / J. Fauconnier. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 190 p.
9. Fauconnier J. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / J. Fauconnier, M. Turner. – N. Y. : Basic Books, 2002. – 440 p.
10. Oatley K. Perceptions and Representations: The Theoretical Bases of Brain Research / K. Oatley. – L. : Methuen ; N. Y. : Free Press, 1978. – 262 p.